

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 5, Jan..-June 2020, PP

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ جون 2020ء، مسلسل شمارہ 9

☆ ڈاکٹر صائمہ بتول

پنجاب دی دھرتی تے تصوف دے رنگ

Abstract:

Mysticism is a belief that absorption into the Deity or the spiritual apprehension of knowledge in accessible to the intellect it may be gained through self surrender. we can say that it is a religious practice in which people tries to find the truth knowledge and closeness to God with the help of meditation and prayer. The followers of this myth or belief says that there is a hidden meaning of life and every human being is a part of Divine or God. In this article deals with mysticism and different mystics of Punjab. Punjab is an ancient land of the world. It is believed that life started from this part of land first religion founded here as well as many mystics born in this land. In Punjabi literature mysticism came from Persian literature and then

flourished well. In this research paper the period of mysticism in punjab is started from Hazrat Ali Hijwery to Hazrat Khwaja Ghulam Fareed.

تصوف بارے ادب وکھو دکھ زبانوں وچ موجود اے فارسی زبان وچ تصوف دے رنگ ڈھیر گورھے نیں۔ فارسی شاعری تے نثر دوویں صنفیاں تصوف دے شیرے نال لبالب نیں۔ فارسی ادب وچ روحانی تے عرفانی مضمون چوکھے نیں۔ ایہناں وچ ذکر جوگ افکار توحید تے انسان دوستی نیں۔ پنجابی ادب وچ وی تصوف فارسی ادب توں ای آیا۔ پنجاب دی دھرتی بارے آکھیا جاندا اے کہ ایس خطے وچ سب توں موہرے انسان وسیا اختیار کیتا۔ سب توں موہرے دین دی بنیاد پئی تے ایس کرماں والی دھرتی تے ای کئی صوفیاں تے بزرگاں جنم لیا۔ مڈھلے دور دا انسان جنگلاں تے غاراں وچ جنوراں وانگ حیاتی لگھاندا رہیا۔ ہولی ہولی بندیاں اندر سماجی شعور جاگن لگا۔ اوس اپنی تے دوجیاں دی حیاتی دی بقا بارے سوچنا شروع کردتا، ایس مقصد لئی اوہنے کجھ اصول ضابطے بنائے تے کجھ اخلاقی قدراں بارے شعور حاصل کیتا۔ ایہہ اخلاقی قدراں ای کسے دی معاشرے دی ترقی دا کارن بنیا۔ ایہناں اخلاقی قدراں نوں بناون والے تے ودھاون والے ای صوفی اکھوائے جہناں مذہب، قوم، فرقے، قبیلے، مسلک، زبان، برادری پوشاک تے علاقے توں بالاتر ہو کے صرف انسانیت دا درس دتا۔ کوئی شبہ نہیں کہ انسان نوں درد دل واسطے پیدا کیتا گیا۔ انسانیت نال پریم انساناں نوں تخلیق کرن والے خالق نال محبت دا ثبوت اے۔ اصلی بندہ ہمیشہ حق دی لاجھ کردا اے جیہدے لئی اوس نوں کئی اوکڑاں دا سامنا کر کے ای سفلتا ملدی اے۔ ایس حوالے نال ثناء وچ دھڑلکھدے نیں۔

”بندے دی زندگی دا مقصد حق دی تلاش اے تے حق اصل وچ تے ہنیرے دے ستر ہزار پردیاں وچ لکھا ہویا اے۔ اس لئی حق دے طالب لئی ضروری اے کہ منزل تیکر اپڑن لئی سخت محنت مشقت کرے۔ حق تیکر رسائی واسطے بندے نوں ست اوکھیاں گھاٹیاں لگھنیاں پیندیاں نیں۔ ایہناں گھاٹیاں دے ناں صوفیاں نے ایہہ دے نیں۔ (۱) عبودیت (۲) عشق (۳) ایزاز (۴) معرفت (۵) وجد (۶) حقیقت (۷) وصل ایس روحانی پندھ دے پاندھی نوں حق دے طالب تے صوفی ”سالک“ آکھدے نیں۔“ (۱)

تصوف دی ریت اوئی پرانی اے جی آپ انسان دی تاریخ۔ تصوف اچھی اصطلاح اے جیہڑی عام تے پسے ہوئے طبقیوں دی خیر خواہی، بنی تے چھنے مذہبی تھوڑ دلی تے تنگ نظری دے خلاف آواز چکی۔ صوفی دامتقصد اے کہ اوہ حیاتی نوں طاہر داری، فرقہ واریت، ریاکاری، استتصال تے تنگ نظری ورگیاں عیاں نوں پاک کرے۔ اوہ دے اندر اچھے ستھرے تے سچے رنگ بھرے جیہڑے ہر انسان لئی قابل قبول ہوں۔ صوفی پیار تے پریت نوں کھلار داتے نفرت توں نفرت کرنا سکھاؤندا اے۔ صوفی دے کردار تے چائن پاؤندیاں پروفیسر انور بیگ لکھدے نیں۔

”صوفی مادی آسودگی اتے جسم پروری توں زیادہ تزکیہ نفس تے تصفیہ قلب اتے ظاہر توں زیادہ باطنی نفاس تے شائستگی تے زور دتا۔ سیاسی اقتدار دی ہوس نے مذہب دی آڑ لے کے انسانیت نوں جیس تنگ و تاریک فضا وچ گھیر رکھیا سی۔ صوفی نے ایس دے خلاف واویلا کیتا۔“ (2)

تصوف دی راہ اُتے ٹرن والا صوفی اوہ بندہ اے جیہڑا سادہ، بے ضرر لوکاں وچکار پیار و مٹن والا نفرتاں، حسد تے سارے منفی جذبیوں توں دور بیڈا رہن والا، رب رسول دے دسے طریقیاں تے عمل کرن والا ہووے جیہدے کم وچ سادگی تے پاکیزگی ہووے جیہڑا اپنی ذات تے دو جیاں نوں ترجیح دیوے جیہڑا آپ دکھی ہو کے وی دو جیاں لئی سکھ تے آسودگی دا کارن بنے، جیہدا ظاہر تے اندر پاک ہووے۔ اوہ اپنی نفس تے مکمل اختیار ہووے تے دل وچ رب دی ذات توں اڈ کسے غیر لئی تھان نہ ہووے۔ تصوف بارے وچ سائنجے کردیاں اقبال صلاح الدین لکھدے نیں۔

”سارے ظاہر تے باطن دے کمالات دا ایہہ اصل اے کہ دل نوں اللہ تعالیٰ دی یاد توں بغیر ہر چیز توں پاک رکھیا جاوے۔“ (3)

تصوف دی منزل دے پاندھی دا کو مقصد رب تے رب دیاں بندیاں نوں راضی کرنا اے۔ اوہ کسے نال متھانہیں لاند۔ کسے بحث تے کسے جھیرے وچ نہیں پیندا۔ صوفی اخلاق تے معاملیاں نوں مذہب نال پاک کر کے طبعی آفتاں نوں بھیڑا جان دے نیں۔ اوہ بشری کدورتاں جھاگ جان دے نیں۔ اصل وچ صوفی اوہ اے جیہڑا اپنی ذات دی نئی کرے۔ اپنے آپ نوں فنا کر کے حق نال جارے تے نفسانی خواہشاں توں چھٹکارا حاصل کر کے حقیقت کھول دیاں دے۔ کشف المحجوب وچ اے:

”دل کو مخالفت کی کدورت سے پاک و صاف رکھنے کا نام تصوف ہے۔ مطلب

یہ کہ باطن کو حق تعالیٰ کی مخالفت سے محفوظ رکھو کیونکہ دوستی موافقت کا نام ہے اور موافقت مخالفت کی ضد ہے۔ دوست کو لازم ہے کہ سارے جہان میں دوست کے احکام کی حفاظت کرے اور جب مطلوب و مراد ایک ہو تو مخالفت کی گنجائش نہیں ہے۔“ (4)

تصوف سراسر ادب تے احترام داناں اے جس بندے نے ہر تھاں مقام تے ویلے دا ادب تے پابندی رکھی، اوہ سرخرو ہو گیا۔ رب نوں ملن اوس نوں لبھن، بھالن تے دیکھن دی چوکی سک دادو جاناں تصوف اے۔ ایہہ انسانی روح دی اپنے اصل نال جاملن دی تڑف تے رتجھ، ہر اک نال بھلائی کرن دا جذبہ تے انسانی روح دا اصل تقاضا اے۔ ایس حوالے نال پرفیسر یوسف سلیم چشتی رقمطراز نیں۔

”تصوف ہی وہ رہنما، مشیر اور ناصح ہے جو ہر وقت انسان (ساک) کو تلقین کرتا رہتا ہے کہ دیکھنا! کہیں مقصود، نگاہ سے اوجھل نہ ہو جائے! اے انسان! تیرا مقصود حقیقی، اللہ سے رابطہ یا تعلق پیدا کرنا ہے۔“ (5)

تصوف ایسے رویے داناں اے جیہدے مالک نیک صفت، دو جیاں دے کم آکے، راہنمائی کر کے راضی ہوون والے، رب نوں خوش کرن دا جتن کرن والے، اُچے اخلاق دے مالک تے ہمیش رب دی شکر گزاری کرن والے ہوندے نیں۔ ایہہ ہر دور ہر مذہب تے ہر قوم وچ ہوندے نیں۔ نبی پاک ﷺ دے زمانے وچ شہد صوفی نہیں لبھدا جد کہ صحابی رسول ﷺ اک دے طرح صوفی سن۔ سب توں پہلاں ابو ہاشم لئی صوفی دا لفظ ورتیا گیا۔ ایہہ دوجی صدی ہجری دی گل اے۔ ذوالنون مصری پہلے انسان سن جہناں تصوف دی تعلیم دتی۔ تیجی صدی تیکر لوک تصوف توں چنگی طرح جانو ہو چکے سن۔ مڈھلے دور وچ چوکھے صوفی ایران توں سن مگروں شام تے مصر دے تصوف دی تدوین جنید بغدادی ہو راں کیتی۔ تصوف دی سب توں مڈھلی لکھت حارث محاسبی نے ”الرعاۃ فی الاخلاق والزہد“ دے ناں نال لکھی۔ فارسی زبان وچ تصوف دی موہرلی کتاب حضرت علی ہجویری دا تاج گنج بخش ہو راں کشف المحجوب دے ناں نال لکھی۔ سب توں پہلے صوفیانہ شاعری کرن والے شیخ ابوسعید ابوالخیر نیں تے پہلی صوفیانہ تفسیر شیخ سہل بن عبداللہ تستری ہو راں کیتی۔ پہلے صوفی حسین بن منصور حلاج ہوئے جیہڑے صوفیانہ وچاراں و جہوں سولی تے چڑھائے گئے۔ مڈھلے دور وچ صوفی مسجداں وچ قیام کردے سن مگروں اوہناں دی اقامت لئی زادیہ، تکیہ، دائرہ تے خانقاہ وغیرہ دے شہد ورتے گئے۔ صوفیاں دا سلسلہ ازل توں تے ہر علاقے ہر مذہب وچ

پر چلت رہیا۔ پنجاب دی دھرتی نوں صوفیاں سنتاں دی دھرتی نیا جاندا اے، اتھے صوفیاں دی وڈی تعداد اے۔ ایس حوالے نال ڈاکٹر مجاہدہ بٹ ہوریں لکھدیاں نیں۔

”دیس پنجاب صوفیاں تے بزرگاں نال پرچیا ہویا اے۔ پنجابی ادب نوں تمام ادباں اتے ایس معاملے وچ برتری ملدی اے کہ ایس ادب دا چوکھا حصہ صوفی خیالاں دا ترجمان اے۔“ (6)

پنجاب دے صوفی دانشوراں وچوں سید علی ہجویری داناں موہرا اے۔ اوہناں جو سیوا کیتی، اوس پاروں اوہناں دا ناں پوری دنیا وچ مشہور اے۔ اوہناں توں مگروں ایہہ روایت آگے ودھی تے صوفیاں دی وڈی تعداد پنجاب وچوں اُبھری پر فخر والی گل ایہہ اے کہ حضرت بابا فریدؒ توں لے کے خواجہ فریدؒ تیکر سارے صوفیاں دی زبان پنجابی سی۔ ایس مان تے وڈیائی دی گل کردیاں ڈاکٹر عباد نبیل شاد لکھدے نیں۔

”پنجابی زبان نوں صدیاں توں ایہہ مان حاصل رہیا اے، جے ایہدے ادب وچ وادھا کرن لئی صوفیاں اپنا بھرواں حصہ پایا۔ بابا فریدؒ توں لے کے خواجہ فریدؒ تائیں۔ صوفیاں دی اک پال کھلوٹی وکھائی دیندی اے۔“ (7)

سید علی ہجویری داتا گنج بخش دے لقب نال مشہور ہوئے۔ اوہناں داناں سید علی بن عثمان ہجویری اے۔ اوہناں دی پیدائش پنجویں صدی ہجری دے مڈھ وچ ہوئی۔ اوہ سیر تے سیاحت دے شوقی سن تے سفر نوں روحانی آدرش نوں پاؤن دا وسیلہ مندے سن۔ اوہناں لما چر سیر کیتی تے سفر نوں اپنے علم تے تجربے وچ وادھے لئی اہم نیا۔ اوہناں پنجاب آون توں پہلاں افغانستان، ایران، شام، عرب، ترکی تے سویت یونین دے کئی مسلمان مکاں دا سفر کیتا، مگروں اوہناں مشہور زمانہ کتاب کشف المحجوب لکھی۔ ایس کتاب وچ اوہناں جتھے سفر دیاں یادداشتاں درج کیتیاں، او تھے اوہناں دو جے عالماں، درویشاں تے صوفیاں دے حالات تے اوہناں توں لہسن والا علم وی سانجھا کیتا۔ اوہناں کشف المحجوب دے مڈھ وچ ای اپنا ناں درج کیتا اے۔ پنجاب دے صوفی دانشوراں وچوں مڈھلے صوفی سید علی ہجویری بارے اپنے وچاراں دا اظہار کردیاں قاضی جاوید لکھدے نیں۔

”پنجاب کے صوفی دانشوروں میں سید علی ہجویری کا شمار صرف اول میں ہوتا ہے۔ یہ وہ بزرگ ہستی ہیں جنہوں نے برصغیر میں مسلم تخلیقی فکر کی روایت کا

آغاز کیا۔ فکری خدمات کے حوالے سے انہیں دنیائے اسلام کے ممتاز صوفی فلاسفہ میں شمار کیا جاسکتا ہے۔ وہ نامور صوفی دانشور امام ابوالقاسم قشیری کے ہم عصر تھے۔“ (8)

حضرت علی ہجویری دے صوفی ہوں دی وڈی دلیل ایہہ اے کہ اوہناں پہلے صوفی حسین بن حلاج نوں نہ صرف صوفی نیا سگوں اوہناں تے لگے کجھ اعتراضاں دے جواب دتے۔ ایس حوالے نال قاضی جاوید انج دس پاؤندے نیں۔

”سید علی ہجویری بھی مہم پسند نو جوانوں کی طرح منصور حلاج کے مداح رہے تھے۔ انہوں نے منصور کی شاعری کی شرح لکھی تھی۔ منہاج الدین میں اس کا حال قلمبند کیا تھا اور خیال کیا جاسکتا ہے کہ سید نے اپنی جس تصنیف کتاب فنا و بقا کا ذکر کیا ہے۔ وہ بھی منصور کے ہی افکار بارے میں ہوگی۔ منصور کی روحانی شخصیت کے اثرات کشف المحجوب میں دیکھے جاسکتے ہیں۔“ (9)

پنجاب دی صوفی تاریخ دے ورقے پھرو لیے تاں چٹے دن وانگ روشن جا پدا اے کہ سید علی ہجویری یعنی داتا صاحب مگروں اہل تصوف وچ جس ہستی نو یکلا مقام حاصل کیتا، اوہ بابا فرید گنج شکر نیں۔ بابا فرید داتعلق پنجاب دے چشتیہ مکتبہ فکر نال اے۔ اوہناں چشتیہ روایت نوں سنواریا۔ اوہناں اکو ویلے اپنے مرشد خواجہ قطب الدین بختیار کاکی تے اوہناں دے مرشد خواجہ معین الدین چشتی کولوں فیض حاصل کیتا۔ مڈھلی تعلیم اپنی ماں قریسم بی بی کولوں حاصل کیتی۔ اوہناں بابا فرید دی شخصیت نوں نکھارن وچ اُچھا کردار ادا کیتا۔ ذہنی صلاحیتاں نے بالپنے وچ ای دو جیاں نالوں نو یکلا کردتاسی، بعدوں ملتان دے مدرسے وچ پڑھن چلے گئے، اوہنے ای کتاب النافع پڑھدیاں اوہناں دی ملاقات خواجہ بختیار کاکی نال ہوئی۔ اوہناں توں متاثر ہو کے اوہناں دے ہتھ تے بیعت کیتی۔ حضرت بابا فرید ہوراں اوس ویلے دے وڈے عالماں، بزرگاں تے صوفیاں کولوں فیض حاصل کیتا۔ شاہی بٹرنال تعلق رکھن دے باوجود ساری حیاتی فقر فاقے وچ گزاری۔ دین دی تبلیغ انج کیتی کہ ہر شلوک وچ اپنے آپ نوں مخاطب کیتا جیہڑا اوہناں دی عاجزی دامنہ بولد اثبوت اے۔ اصل صوفی اوہ اے جیہڑا عاجز تے نمانا ہووے۔ شریعت دے مسئلیاں دا پابند ہووے۔ بابا فرید دے کامل صوفی ہوں دے حق وچ دلیل دیندیاں سرفراز حسین قاضی لکھدے نیں۔

”حضرت بابا صاحب نوں انکسار، عجز تے نیاز پیراں ولوں ملیا سی تے صوفیاں لئی بڑا ای ضروری ہندا اے۔ تن من دھن نوں سواہ کر چھڈنا تے اپنے آپ نوں

مٹی وچ رلا لینا، ایسے دا ای ناں اے۔“ (10)

بابا فرید دیاں ذہنی صلاحیتاں تے اوہناں دے پکیرے ریاض نوں ویکھدیاں اک واری اوہناں دے مرشد دے مرشد خواجہ معین الدین چشتیؒ ہوراں فرمایا سی۔

”بابا بختیارؒ تم نے ایک ایسے عظیم شہباز کو قابو میں کر لیا ہے جو سدرۃ المنتہیٰ کے سوا اور کہیں اپنا آشیانہ نہیں بنائے گا۔ فرید ایک ایسا چراغ جو خانوادہ درویشاں کو منور کرے گا۔“ (11)

بابا فرید توں مگروں شاہ حسینؒ وڈے صوفی بزرگ ہو گزرے نیں۔ اوہناں دے وڈے ہندوؤں مسلمان ہوئے سن۔ ایہہ سولہویں صدی دازمانہ سی، جدوں شاہ حسینؒ دھرتی تے تشریف لیائے۔ اوس دور وچ پنجاب دی فضا بھگتی تحریک، فلسفہ وحدت، الوجود، بادشاہ جلال الدین اکبر دیاں دینی پالیسیاں تے چشتیہ رنگ و جھوں امن، انسانی بھائی چارے تے کھلے وچاراں نال پرسی۔ اوس دور وچ تعصب تے فرقہ واریت توں دوری اختیار کیتی جا رہی سی۔ اوس ویلے راسخ الاعتقاد دی توں مکرن والے موڈھی حضرت شاہ حسینؒ سن۔ شاہ حسینؒ ملا متی مکتبہ فکر نال تعلق رکھن والے پکے سچے صوفی سن جہناں دے مایاں اوہناں دی ذہنی طاقت ویکھدیاں چوکی تعلیم تے تربیت دا بندوبست کیتا۔ شاہ حسینؒ ہوراں بہلول دریائی دے ہتھ تے بیعت کیتی جیہڑے پکے صوفی تے سیاح سن جہناں لما چر اسلامی خانقاہواں وچ سیر سیاحت وچ لنگھایا۔ اوہ آپ شاہ حسینؒ نوں ویکھ کے حیران رہ گئے۔ ایس حوالے نال جانکاری دیندیاں قاضی جاوید لکھدے نیں۔

”شیخ بہلول نے لاہور میں کمن شاہ حسینؒ کو دیکھا تو مبہوت ہو گئے۔ انہوں نے حسینؒ کو اپنے حلقے میں شامل کر لیا۔ خصوصی توجہ سے تربیت کرنے لگے۔ تاہم یہ دل لگی بھی جہاں گرد کے قدموں کی زنجیر نہ بن سکی۔ کچھ عرصے بعد کوچ کرنے لگے تو حسینؒ کو سید علی ہجویریؒ کے دربار میں باقاعدہ حاضری کی تاکید کی۔ وہ روانہ ہوئے تو حسینؒ نے شب و روز عبادتوں اور ریاضتوں کے لیے وقف کر دیئے۔ بہت سی روایتوں اور حکایتوں میں ان کی طلب صادق اور جستجو کے چرچے ملتے ہیں کہ یہ سلسلہ چھتیس برس تک جاری رہا۔“ (12)

سلسلہ قادریہ نال تعلق رکھن والے مشہور زمانہ پنجاب دے صوفی شاعر سلطان باہو جہناں دا شجرہ نسب حضرت دی

غیر فاطمی اولاد حضرت عباسؓ نال جاملدا اے۔ اوہ 1630 ہجری وچ شور کوٹ دے اک پنڈا عوان وچ جمے، اوہناں دا تعلق وی عوان خاندان نال سی۔ اوہناں دے پوتے ماں دوویں بڑے نیک سن۔ اوہناں دی تربیت دا چوکھا اثر اوہناں دی شخصیت توں ظاہر سی۔ اوہناں قادریہ سلسلے دے ای اک بزرگ شاہ حبیب اللہ قادری دے ہتھ تے بیعت کیتی پر اصل وچ اوہ نبی ﷺ نوں اپنا مرشد مندے سن تے سُننے وچ اوہناں دے ہتھ اتے بیعت کر چکے سن۔ اوہناں کوئی باقاعدہ تعلیم حاصل نہ کیتی فیروی اک سوچالی کتاباں لکھیاں تے تصوف دے موضوعاں دے اظہار لئی شاعری نوں ذریعہ بیان بنایا۔ عصمت اللہ شاہ ایس صوفی بزرگ بارے اپنے وچاراں نوں انج ساجھیاں کر دے نیں:

”آپؐ نے اپنی شاعری میں مرشد سے محبت وحدت الوجود، دنیا سے بیزاری،

انسان دوستی ترک لذات، عاجزی، انکساری اور امن کا درس دیا۔“ (13)

اوہناں اپنے ابیات وچ ایس ونڈ تے فرقہ ورایت توں نفرت دا اظہار انج کیتا اے۔ ”ناں میں سنی ناں میں شعیہ، میرا دوہاں توں دل سڑیا ہو۔“

بابا بلھے شاہ دا اصل ناں عبداللہ سی۔ اوہناں دا سلسلہ وی قادریہ اے تے اوہ 1758ء وچ جمے۔ اوہناں دے مرشد دا ناں شاہ عنایت قادری سی۔ بلھے شاہ سید گھرانے نال تعلق رکھدے سن جد کہ اوہناں دے مرشد ارائیں برادری دے سن، ایس وجہوں اوہناں تے بڑے اعتراض ہوئے پر اوہناں ایہہ آکھ کے گل مکا دتی کہ اپنے مرشد وچ جو کرا متاں میں ویکھیاں نیں، اوہ تسیں نہیں ویکھ سکدے۔ بابا بلھے شاہ وحدت الوجود صوفی سن۔ ذات پات، رنگ نسل، مذہب تے مسلک توں اتانہہ ہو کے انسانیت نال پیار دے پرچارک سن۔ اوہناں دی شاعری وچ ایہہ ای رنگ نوں لکھا اے۔ اوہناں ہمیش، امن، مذہبی ہم آہنگی، انسان دوستی، اعلیٰ ظرفی تے نفس کشی تے زور دتا۔ بلھے شاہ دی صوفیانہ حس تے چانن پاوندیاں ڈاکٹر لاجپت رام کرشن لکھدیاں نیں۔

”سچ تاں ایہہ اے پئی اوہ دنیا دے وڈے صوفی شاعراں وچ اک ہے تے

اوہدا فکر وچا رجلال الدین رومی تے شاہ شمس تبریز دے سانہویں ہے۔“ (14)

وارث شاہ پنجابی دے اُچے شاعر ہو گزرے نیں۔ ایہہ 1722ء نوں پنجاب وچ جمے۔ چشتی سلسلے نال تعلق رکھن والے بزرگ سن جیہڑے قصہ ہیر لکھن وجہوں پورے زمانے وچ مشہور نیں۔ وارث شاہ ہوراں نوں کجھ سوچوان صوفی نہیں سمجھدے پر اوہناں بارے ثنا وچدھر لکھدے نیں۔

”آپ نے قصہ ”ہیر“ وچ پنجاب دی سانجھ تے سانجھے تصوف دی دس پائی
اے کہ دھید و مسلمان ہو کے وی بالنا تھ دے ٹلے جوگ لین جاندا تے کن پڑوا
کے جوگ لیندا اے۔“ (15)

تصوف دا ایہہ سلسلہ اگے ودھدا خواجہ غلام فرید تیکر اپڑدا اے۔ اوہ 1842ء وچ مٹھن کوٹ وچ جمے۔ اوہناں دا
سلسلہ طریقت چشتیہ سی۔ جمیر شریف وچ اوہناں دی دستار بندی ہوئی تے مرشد اوہناں دے اپنے وڈے بھرا فخر جہان سن۔
اوہ گدی نشین وی سن۔ اوہناں دی وفات مگروں خواجہ غلام فرید ہوراں گدی دیاں ذمہ داریاں سانبھیاں۔ خواجہ غلام فرید فلسفہ
وحدت الوجود دے قائل سن تے حسین بن حلاج دے مداح سن۔ بلھے شاہ وانگ سرمست وی سن۔

پنجاب وچ تصوف دی ریت ڈھیر پرانی اے، ایس علاقے نوں ایسٹھوں دی زبان نالے ادب نوں ایہہ مان
حاصل رہیا اے، ایتھے ہمیش سادھواں سنتاں، پیراں فقیراں، ولیاں تے صوفیاں جنم لیا۔ ایس لئی ایہہ دھرتی بڑی بھاگاں والی
اے جیہڑی صوفیاں نوں جنم دیندی آرہی اے تے تاقیامت دیندی رہوے گی۔ ڈاکٹر ظہیر احمد صدیقی ابوسعید ہوراں دے
حوالے نال لکھدے نیں:

صوفی چکی کی طرح ہوتا ہے جس طرح چکی سخت لے کر نرم دیتی ہے، اسی طرح
صوفی بھی دنیا والوں کی سختیاں سہتا ہے لیکن وہ خود دنیا والوں کے ساتھ نہایت
نرمی اور شفقت سے پیش آتا ہے۔ جس طرح چکی اپنے گرد چکر لگاتی رہتی
ہے۔ صوفی بھی اپنے گرد چکر لگاتا رہتا ہے یعنی ہر وقت اپنی ذات کا احتساب
کرتا رہتا ہے تاکہ ہر نامناسب بات کو خود سے دور کر دے، (16)

صوفی سورج وانگ شفقت کرن والا دریا تے بھونیں وانگ کھلے دل والا ہوندا اے۔ صوفیاں دے دل جیوندے
تے نفس مرے ہوندے نیں۔ اوہ صبر، شکر، ذکر، اطاعت، نفس کشی، توحید، توکل، تحمل، خدمت، قربانی تے قناعت ورگیاں
خوبیاں نال سجے ہوندے نیں۔

حوالے

1- ثناور چدھر، پنجاب وچ تصوف، لاہور: ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت 2002ء، ص 87

2- سعید بھٹا، سانجھ و چار، لاہور: اے ایچ پبلشرز۔ 1997ء، ص 380، 381

- 3 اقبال صلاح الدین، لعلال دی پنڈ، لاہور: عزیز پبلشرز، 1993، ص 233
- 4 علی بن عثمان البجوری، غلام معین دین نعیمی اشرفی (مترجم)، کشف المحجوب، لاہور: گوہر پبلشرز، س ن، ص 92
- 5 یوسف سلیم چشتی، تاریخ تصوف، لاہور: دارالکتاب، س ن، ص 5
- 6 مجاہد بٹ، سحرے پھل، لاہور: ادارہ پنجابی لکھاریاں جیاموسی، 2009، ص 35
- 7 شہزادہ محمد زیشان، مولا شاہ دے حضور، لاہور: ہزم مولا شاہ، 1993، ص 105
- 8 قاضی جاوید، پنجاب کے صوفی دانشور، لاہور: جکشن ہاؤس، 2010، ص 9
- 9 کشف المحجوب، ص 27
- 10 سرفراز حسین قاضی، تصوف تے پنجابی دے صوفی شاعر، لاہور: عزیز پبلشرز، 2003، ص 130
- 11 جاوید، قاضی، پنجاب کے صوفی دانشور، ص 45
- 12 اوہی، ص 132
- 13 عصمت اللہ شاہ، پریم نگر، ص 79
- 14 لاجونتی رام کرشن، پنجابی دے صوفی شاعر، لاہور: عزیز بک ڈپو، 2003، ص 123
- 15 ثناور چدھر، پنجاب وچ تصوف، ص 131
- 16 ظہیر احمد صدیقی، تصوف اور تصورات صوفیہ، لاہور: الو قار پبلیکیشنز، 2016، ص 28